ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ХАНДЫҚ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ХАНДЫҚ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰЛТТЫҚ ИДЕЯСЫ

Ұжымдық монография

Алматы
«Қазақ университеті»
2017

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3 (5 Каз)
Е 33

4541МК/4 «Қазақ әдебиетіндегі ұлттық идея және «Мәңгілік Ел» идеясы көрініс табуының көркемдік мәні мен жаңашыл сипаты» ғылыми жобасы бойынша дайындалған

Жалпы редакциясын басқарған
ф.ғ.д., профессор **Ө. Әбдиманұлы**

Пікір жазғандар:
филология ғылымдарының докторы, профессор ***Б. Әбдіғазиұлы***
филология ғылымдарының докторы, профессор ***З. Сейітжанов***
филология ғылымдарының докторы, профессор ***Ә. Тарақ***

Е 33 **Ежелгі** және хандық дәуір әдебиетіндегі «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы: ұжымдық монография / Ө. Әбдиманұлы, Ж. Дәдебаев, А.Б. Темірболат, Е.М. Солтанаева, Ж.Д. Есімова, Қ.Ә. Айсұлтанова; жалпы ред. баск. Ө. Әбдиманұлы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 172 б.
ISBN 978-601-04-2189-9

Бұл еңбекте Ежелгі және хандық дәуір әдебиетіндегі «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы кеңінен қарастырылады. Сондай-ақ, ұжымдық монографияда осы кезеңдегі шығармашылық-тарихи тұлғалар, ақын-жыраулар мұрасындағы мәңгілік ел мұратының, ұлттық идея көрінісінің басты арналары нақтыланып, әдеби-көркемдік мәніне, маңызына талдау жасалады. Еңбекте ғасырлар қойнауындағы көркем туындылардағы ұлттық идея және «Мәңгілік Ел» идеясы көрініс табуының көркемдік мәні мен жаңашыл сипаты жан-жақты зерделеніп, бүгінгі күн тұрғысынан жүйелеу және зерттеу мәселелеріне ерекше мән берілген.

Монографиялық зерттеу әдебиетші ғалымдарға, филология факультеттерінің докторанттарына, магистранттары мен студенттеріне, жалпы әдебиет сүйер қауымға арналған.

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3 (5 Каз)

ISBN 978-601-04-2189-9

© Авторлық ұжым, 2016
© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2016

КІРІСПЕ

Ұлттық идея – ұлттың өмір сүру факторлары арқылы айқындалатын, тарих тәжірибесі мен танымталғамына қатысты жаңғырып-жаңаланып отыратын, халықтың уақытқа сай талап-тілектерінің, әлеуметтік мұрат-мүдделерінің жалпы мәнін жинақтаған тарихи категория. Оның ұлттық рухани болмысының арналы саласы әдебиетте көрініс табуы «Мәңгілік Ел» идеясымен астасып жатыр.

Қазақстан Республикасының президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өзінің 2014 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында: «Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құратын, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді. Ол арман – тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеңіне сеніммен қарайтын бақытты Ел болу еді. Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық», – деп «Мәңгілік Ел» идеясының халқымыздың сан ғасырлық тарихымен сабақтасып, оның рухани дүниелерінің негізгі ұстанымына айналғандығының мән-мазмұнын ашып берді.

Ендеше ел арманының «Темірқазығына» айналған «Мәңгілік Ел» идеясының санғасырлық қазақ әдебиетіндегі көркемдік белгісін зерделеу – аса бір ыждағаттықпен зерттеу қажет ететін бағыттың бірі. Өйткені кез келген халықтың ежелгі дәуірлерден бергі арман-мақсаттарынан қалыптасатын рухани болмысын саралайтын нақты көрсеткіші – Сөз өнері. Сондықтан да, «Мәңгілік Ел» идеясының ұлт рухымен берік бірлігі қазақ әдебиетіндегі әдеби туындылар өзегінен үнемі өзіндік өрісін тауып отырды. Қазақ әдебиеті тарихының ежелгі замандарынан егемендік алған тұсымызға дейінгі дәуірлерінде, одан кейін де ұлттық идея, «Мәңгілік Ел» концепциясын әдеби-көркемдік тұрғыдан негізделді десе болады. Осы қос ұғым, қос ұстаным іргелі тарихи кезеңдік тұстарда әдебиеттен түрлі реңкпен белгі беріп отырды.

гіден бүгінгіге дейінгі аралықтағы желісі үзілмес негізгі де басты ұстанымына айналып отыр.

Ұлттық идея көркем әдеби шығармалардың бейнелі нысанына айналған дәуірлер әдебиеті туралы ойымызды қорыта келгенде, ұлттық идея, «Мәңгілік Ел» идеясының көрініс табуы қазақ әдебиетінің бастау көзіндегі туындыларда бес тақырып төңірегіне топтасатындығына көз жеткізуге болады. Олар: тіл, дін, діл, ата жұрт, азаттық күрес тақырыптары. Бұл тақырыптарды жырлау олардың мемлекет, ел дамуының болашақтағы көрінісінің тұғыры ретінде жүзеге асырылады. Ұлттық идея мен «Мәңгілік Ел» идеясының көркем әдебиетте бейнеленуі – ұлттық жадпен де тығыз байланысты. Ол сан ғасырлық тарихы мен салт-дәстүрі бар халықтың жүріп өткен жолының айна іспетті көрінісінің мәні мен мағынасын ой тезінде салмақтау арқылы жүзеге асырылады.

Зерттеу еңбектегі жүргізілген танымдық ой тоғыстар мен тәжірибелік талдаулар барысында қол жеткізген нәтижелер төмендегідей. Біріншіден, ежелгі және хандық дәуірдегі қазақ әдебиетінің даму бағыттарына, идеялық ұстанымдарына жан-жақты баға берілді; екіншіден, әдебиеттің даму тарихы дәуірдің қоғамдық-әлеуметтік және қоғамдық-саяси өзгерістерін идеялық ұстаным тұрғысынан танытатын күрделі үдеріс екендігі дәлелденді; үшіншіден, қазақ әдебиетінің бастау, арналарын белгілі бір қоғамның тарихи дамуымен ажырамас бірлікте зерттеу керек екендігі негізделді; төртіншіден, қайнар көзі азатшыл күреспен пен тәуелсіздік идеясынан бастау алатын ұлттық идеяның «Мәңгілік Ел» идеясына ұштасуының алғышарттары айқындалды; бесіншіден, қазақ әдебиетінің бастау арнасына саналатын әдеби дәуірлердегі ұлттық идея мен «Мәңгілік ел» идеясын жырлаудың дәстүрі мен кейінгі әдебиеттегі жаңашыл сипатын зерттеудің бағыт-бағдары нақтыланды.

Қорыта айтқанда, ежелгі жазба ескерткіштерді, ақын-жыраулар шығармашылығын, ондағы тәуелсіздік, ұлттық, «Мәңгілік Ел» идеяларын түбегейлі зерттеу, танып-білу, оқып-үйрену арқылы әдебиеттің ғасырдан-ғасырға жалғасқан дәстүрін, жаңа дәуір алға тартқан жаңашылдықтың өзіндік ерекшелігін, ұлт әдебиетінің өзіне тән болмыс-бітімінің мәнін ұғынуға қол жеткіземіз. Ал, әдебиеттегі «Мәңгілік Ел» идеясын айқындаудың маңызы өте зор. Өйткені «Мәңгілік Ел» идеясы қазақ елінің ертеңімен, келешегімен, яғни болашағымен тығыз байланысты. «Мәңгілік Ел» идеясы – Мәңгілік Елдіктің бағдаршамы!

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ *(Әбдиманұлы Ө.)*.......... 3

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ТАРИХИ ТҰЛҒАЛАР ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «МӘҢГІЛІК ЕЛ» ҰСТАНЫМЫ *(Дәдебаев Ж.)*.......... 8

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ХАНДЫҚ ДӘУІР ӘДЕБИЕТІНДЕГІ КӨРКЕМДІК КӨРІНІСІ *(Әбдиманұлы Ө.)*.......... 82

ЕЖЕЛГІ ӘДЕБИ МҰРАЛАРДАҒЫ ЕЛ МҰРАТЫ КӨРІНІС ТАБУЫНЫҢ КӨРКЕМДІК МӘНІ *(Солтанаева Е.М.)*.......... 110

ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТА ҒАСЫР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ЕЛ БІРЛІГІНІҢ ЖЫРЛАНУЫ *(Есімова Ж.Д.)*.......... 130

«МӘҢГІЛІК ЕЛ» ИДЕЯСЫ – ӨТКЕН МЕН КЕЛЕШЕК КЕЛІСІМ ТАБАР ҰСТАНЫМ *(Айсұлтанова Қ.Ә.)*.......... 142

ПОНЯТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ *(Темирболат А.Б.)*.......... 154

ҚОРЫТЫНДЫ (*Әбдиманұлы Ө.*).......... 168

А.Б. Темирболат

6

ПОНЯТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В последние десятилетия национальная идея является объектом пристального внимания и обсуждения. Интерес к ней обусловлен необходимостью самоопределения народов, осмысления их места и роли во всеобщем потоке истории.

Национальная идея исследуется политологами, социологами. Она является предметом осмысления в философии, культурологии, религоведении. Большое внимание постижению сущности национальной идеи уделяется в современной филологии. Она рассматривается в творчестве писателей, активно обсуждается на страницах СМИ и в Интернете.

Соответственно в современной науке выделяют несколько подходов к определению понятия национальной идеи. Основными из них являются: политический, социокультурный, философский, религиозный, исторический, художественно-публицистический [1]. Каждый из них направлен на постижение сути национальной идеи, ее роли в жизни отдельной личности и общества в целом. Так, политический подход предполагает рассмотрение данного понятия в единстве с государственным устройством. Национальная идея рассматривается как мысль, овладевшая самосознанием определенной этнической общности людей, о самобытности народа, считающего себя вправе по собственному усмотрению строить свою внутреннюю жизнедеятельность и отношения с другими народами. Ее основу составляет представление о необходимости конституироваться в нацию-государство с целью эффективного развития и процветания страны [2].

Социокультурный подход направлен на постижение национальной идеи в контексте культурного развития общества. Его цель изучение истоков формирования данного понятия. Опираясь на анализ мифов, архетипов, традиций, обычаев, социокультурный подход раскрывает «интеграционный и стабилизирующий потенциал национальной идеи», «психологическую готовность различных слоев населения к восприятию той или иной модели национальной идеи как внутренне присущего жизненного качества» [3].

Религиозный подход строится на обобщении постулатов христианской, исламской, буддийской, индуистской философии. Он рассматривает данное понятие как систему воззрений, обусловливающих духовную эволюцию общества. Религиозный подход подчеркивает сакральный смысл национальной идеи. Он предполагает раскрытие смысла жизни, истоков происхождения человека, причин, обусловливающих особенности бытия народа.

Философский подход рассматривает национальную идею как неотъемлемую часть общественного сознания. Он исследует ее роль в процессе духовного развития людей, их понимания своей значимости в процессе истории, способствует раскрытию влияния среды, эстетических и этических идеалов, менталитета, проблем бытия на ее формирование.

Исторический подход позволяет выявить особенности формирования и распространения национальной идеи различные периоды существования государства. Он позволяет проследить ее генезис, эволюцию и перспективы развития. Данный подход направлен на выработку объективной оценки роли национальной идеи, ее общественного значения на каждом этапе исторического процесса. Он способствует постижению ее трансформаций под воздействием масштабных перемен в отдельной стране и мире в целом.

Художественно-публицистический подход отражает точку зрения писателей, журналистов. Его цель раскрыть сущность национальной идеи в системе литературных произведений. Художественно-публицистический подход позволяет проследить, как и на каких уровнях освещается данная проблема писателями и журналистами, какое воздействие оказывает она на сознание читателей.